

УДК 130.2

ЛЕГІТИМАЦІЯ «ІНШОГО» У КОНТЕКСТІ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ

Бородіна Наталія

Стаття досліджує феномен іншого в контексті модернізації освіти за принципами універсального дизайну та культурного прийняття пост-травматичного досвіду.

Ключові слова: Інший, діалог, універсальний дизайн, дискримінація, історична пам'ять.

Сьогодні проблема визнання Іншого досягла висот, на які навіть не сподівались класики цього напрямку: Бубер, Левінас, Сартр, Гайдеггер. Затвердження інклюзії, визнання прав національних/гендерних меншин, та інше прояви зростання толерантності показує нам величезні позитивні надбання останніх років. Але багато проблем ще залишаються не вирішеними, зокрема залишки дискримінації «інших» як «інакших» відчуються в таких немов би незначних деталях, як побудова освітніх сайтів, що в свою чергу завдає шкідливий вплив всей освіти у цілому.

Мета дослідження - визначити рівень розуміння Іншого у контексті освіти та культури.

На сьогоднішній день ми маємо три вектори дослідження:

1) безпосередньо філософський дискурс (М. Бубер, Е. Левінас, М. Бахтін, Х. Гадамер, Ж. Дельоз, Ж. Лакан, Ю. Хабермас, П. Рікер), який нині вже є класикою, і наразі про нього пишуться в більшості оглядові дослідження (наприклад, С. Клімань «Я та Інший», 2015, Чайка Г. В., 2015). Пік інтересу до цієї тематики доводиться на 2010 роки, останнім часом статті на цю тематику виходять рідше.

2) Соціально-політичні дослідження «впровадження» розуміння Іншого в наше життя. Величезний вплив мало впровадження поняття «affirmative action» у 1961, і потім в англomовному сегменті наукових досліджень з'являється безліч статей на тему: до яких наслідків призведе те, що Іншому (тобто не такому, як я) ми надаємо переваг більше, при цьому визнаємо факт його дискримінації нами в минулому. З кожним роком кількість таких досліджень тільки зростає: як зміниться ситуація в світі жінок, якщо дати їм привілеї, як зміниться ситуація в інклюзивному просторі, як зміниться ситуація в сфері расових/національних упереджень? Дослідження вкрай цікаві, нажаль, в Україні практика «позитивної дискримінації» майже не застосовується. В 2020 після компанії Black Lives Matter, рівень affirmative action сягає небачених раніше об'ємів. В Україні кількість досліджень, нажаль, залишається критично малою і навіть статті в вікіпедії, що з'явилась в 2018 році, досі не підтверджена: «Ця стаття є сирим перекладом з іншої мови. Можливо, вона створена машинним перекладом або перекладачем, який недостатньо володіє обома мовами. Будь ласка, допоможіть поліпшити переклад. (жовтень 2018)» [Вікіпедія, 2018].

3) Практичні аспекти впровадження розуміння іншого: тобто ми визнаємо, що є люди що неподібні до нас, і вони заслуговують отримати рівні з нами права.

Наприклад, це право вступити до ЗВО, навіть якщо ти маєш поганий зір і не можеш прочитати інформацію для вступників на сайті ЗВО. І саме тут наша теоретична база дає збій і всі розробки вчених, філософів та громадських діячів залишаються окремо, а реальна ситуація в ЗВО - окремо.

Наведемо стислий вигляд теоретичної ситуації розуміння Іншого - тобто які саме принципи ми повинні впроваджувати в практику. Одним з перших, М. Бубер показав проблему, що іноді складно буває побачити в іншій людині «Ти» - спочатку ми сприймаємо оточуючий світ як «воно»[Бубер, 2010], а вже Левінас вимагає більшого - не тільки визнання Іншої людини рівній нам, але надання її переваги, «несиметричність» у відношенні до Іншого - тобто ти маєш бути готовий зіткнутися з невдячності Іншого, але основа етики Майбутнього саме в такої несиметричності: давати більше, надавати перевагу Іншому [Левінас, 1969]. Ця ідея стала основою появи «позитивної дискримінації», що була закріплена в концепції мультикультуралізму Ч. Тейлора, в якій він демонструє що іноді «позитивні переваги» вимагають не тільки окремі індивіди, але й культурні групи.

Практичним кодексом для впровадження цих ідей у реальність стає список принципів так званого «універсального дизайну». Згідно визначенню, «Універсальний Дизайн – це принцип дизайну місць, речей, інформації, повідомлень та політики, який дозволяє скористатися ними найбільш широкому колу людей у найрізноманітніших ситуаціях та не передбачає створення окремих або спеціальних можливостей для такого користування. У найбільш простому розумінні, Універсальний Дизайн – це дизайн усіх речей, в центрі уваги якого знаходиться людина і який враховує потреби кожного і кожної»[Універсальний дизайн, 2020].

Досить важливо, що універсальний дизайн відмовляється від поняття «Люди з особливими потребами»[Universal Design, 2020]. Пояснимо на прикладі. Якщо людина має поганий зір, але хоче дізнатися на сайті правила вступу до ЗВО, чи вимагає вона чогось особливого? Чи потрібне їй щось відмінне за інших, якась особлива забаванка? Ні, вона, як і всі абітурієнти, хоче дізнатися інформацію. Але, через те, що у людині поганий зір, вона не може читати інформацію, але може користуватись програмами (додатками) читачами, які є досить розповсюджені в західному світі і почали з'являтися у нас. Тобто людина не вимагає нічого особливого крім права дізнатися умови вступу, але її можливості обмежені. Тому, щоб вона могла реалізувати своє право на доступ до інформації, сайт ЗВО повинен створити умови цю інформацію отримати (тобто зробити свій сайт доступний для роботи програм-читачів).

Розглянемо більш детально основні принципи універсального дизайну:

Принцип 1 – Рівність та доступність використання

Принцип 2 – Гнучкість використання

Принцип 3 – Простота й інтуїтивність використання

Принцип 4 – Доступно викладена інформація

Принцип 5 – Терпимість до помилок

Принцип 6 – Малі фізичні зусилля

Принцип 7 – Наявність необхідного розміру, місця, простору[Універсальний дизайн, 2020]

Як зазначено на сайті «Ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти», це означає насамперед «Рівноправне використання: архітектурно доступне та безпечне шкільне середовище; навчальні матеріали підготовлені таким чином, що можуть бути використані учнями та вихованцями з різними функціональними порушеннями; веб-сайти навчальних закладів розроблені так, що інформація на ньому доступна для осіб з порушеннями зору та слуху та ін.»[*Універсальний дизайн в освіті, 2020*]

Українське суспільство потрохи зникає до пандусів, тобто що є такий різновид «Іншого» як «люди з візочками» і вони теж можуть хотіти вийти та зайти в приміщення. Це ще не самопожертва рівня Левінаса, але «Інший» хоча б починає набирати риси «Ти» замість «Воно». Пов'язано це через розповсюдження практики прогулянок з дитячими візочками. Замість радянських практик «прогулянки» біля дому, жінки починають подорожувати і саме вони частіше всього і стають активістами у різноманітних групах «Доступна середа» у соціальних мережах. Тобто, суспільство почало толерувати не Інших - як не схожих на себе, а погодилось надавати переваги «маленьким таким самим я» - тобто дітям.

А от що стосується Інших не схожих не середньостатистичну людину - справа значно важче.

Розглянемо декілька освітніх кейсів з урахуванням освітньої специфіки середньої та вищої освіти.

1) Реформа освітнього середовища, поява інклюзивних класів призвела до того, що величезна більшість батьків виявилась неготова до цього і всіляко пручалась: «Я не хочу, щоб моя дитина навчалась з цім...». Сучасні умови навчання дітей з РАС частіше за все зводяться до того, що така людина знаходиться окремо від усіх (гетто для Інших зберігається, тільки з тією різницею, що ми тепер їх бачимо, а раніше вони були сховані в спеціальних будинках). Натомість головним принципом інклюзивної освіти повинно було стати саме залучення дитини з обмеженими можливостями в загальний освітній процес і згодом в суспільне життя [Inclusive Education, 2020]

2) Адаптація ЗВО.

Згідно сучасним вимогам, ЗВО почали встановлювати пандуси, але при цьому освітнє середовище не завжди розуміє необхідність цього кроку, адже «У нас такі діти не навчаються» (класична помилка причинно-наслідкового зв'язку - діти на візках не навчаються саме тому, що не мали можливості, а не тому, що їм не треба). Величезним прогресом стала поява національної агенції забезпечення якості освіти - адже на сучасній акредитації експерти перевіряють не тільки відповідність програм нормативам, але й створення можливостей для навчання людей з обмеженими можливостями (критерій 5 «Освітнє середовище та матеріальні ресурси»).

Але реакція керівництво ЗВО демонструє, що значна частини царини освіти навіть не досягла рівня розуміння Бубера - тобто вміння виділити Іншого як «ти». Наприклад, акредитаційна справа Єдебо 37425, в звіті зазначено: «Рекомендуємо звернути увагу на останній тенденції універсального дизайну в оформленні сайтів, що може зробити інформацію на сайті ЗВО більш доступною для людей з вадами зору/сприйняття. Відсутність універсального дизайну сайту офіційно не можна

вважати недоліком, оскільки така вимога не прописана у законодавстві України, але для вдосконалення зручності та доступності освітніх матеріалів доцільно було перевірити сайт ЗВО на цьому ресурсі <https://ud.org.ua/prikladi/it/289-platforma-dlya-perevirki-onlajn-dostupnosti-veb-cheker>» (рекомендацію зазначено автором у якості експерта акредитації)[*Naqa, 2020*].

У офіційній відповіді ЗВО зазначено: «Академічна свобода ЗВО передбачає власне бачення оформлення і дизайну сайтів ЗВО, кафедр і т. ін.. Крім того, під час карантину для покращення швидкості роботи сайту було закуплено сервер, який пришвидшує роботу з інформаційними ресурсами, а опитування здобувачів ВО та стейкхолдерів не виявило наявності проблем щодо пошуку інформації про ОНП на сайті університету»[*Naqa, 2020*].

Реакція демонструє у данному випадку небажання ЗВО розуміти проблему. «Недосконалість дизайну сайту» у зауваженні експертів - це не питання «свободи ЗВО» або "швидкості серверу". Нажаль, сьогодні ми дійсно не маємо законодавче закріпленої вимоги поважати інших людей та враховувати те, що деякі люди мають обмежені можливості (це залишається питанням етики).

В порівнянні зі США наше законодавство поки що розробило недостатньо законопроектів, що регулюють це питання, хоча є вже великі надбання стосовно впровадження освітнього дизайну у міський простір.

У США вирішення цієї проблеми на законодавчому рівні відбувалось ще у 70ті роки: у 1973 році конгресом США був прийнятий закон «American Workforce Rehabilitation Act», який був покликаний усунути дискримінацію інвалідів в сфері праці в державних структурах, а також структурах, які отримують федеральне фінансування. Закон складається з чотирьох основних розділів: 501, 503, 504 і 508. Останній розділ (Section 508) "Electronic and Information Technology Accessibility Standards" (Стандарт доступності електронних та інформаційних технологій - англ.) Прийнятий в 1998 році і був покликаний реалізувати антидискримінаційні заходи в сфері електронних та інформаційних технологій, таких як комп'ютерна техніка, мережа Інтернет і мультимедійна продукція»[*Нормативи, 2018*]. Прийняттю цього закону передувала досить великий і травматичний досвід зіткнення з реальністю «Інших людей» - курс «Універсальний дизайн» на кур'єрі демонструє, що ще в 40-50 роки Америка зіткнулась з величезною кількістю людей з інвалідністю, які повернулися з Другої світової війни і не мали змогу інтегруватись в суспільство через те, що воно виявилось не готовим до появи такої кількості «Інших». І університети почали перебудовувати свої корпуси, та переробляти свої програми, щоб через освіту дати змогу цим людям отримати нову спеціальність та інтегруватись у суспільство. Цій практичний підхід продемонстрував відмінні результати. Через те, що Україна в 50ті роки належала до СРСР, ми не мали змогу тоді дати людяно-орієнтовану відповідь на проблему людей з інвалідністю: проблема існування таких людей в СРСР всіляко замовчувалась.

Але схожу ситуацію ми маємо зараз: з війни на Сході повертаються бійці. Багато з яких мають інвалідність і більше не можуть займатися військовою справою. Україна на законодавчому рівні впровадила пільги для них при вступі до ЗВО. Але пільги поки що мають дуже формальний характер, тому що ЗВО не хочуть адаптувати корпуси та освітні програми під нові вимоги.

Варто зазначити, що адаптація освітніх програм та сайтів ЗВО не є проблемою нестачі грошей. Щодо встановлення пандусів ЗВО зазвичай скаржаться, що це дуже коштовне, а ЗВО не має грошей. Що стосується адаптації програм та сайту - то це не вимагає коштів, це вимагає готовності ЗВО визнати існування Іншого - тобто людей, можливості яких можуть не співпадати з можливостями середньої людини, і тому ми повинні створити для неї додаткові умови. Чудовим прикладом є слова професора Університету Осло Джорж Ентоні Джіаноміс, який часто отримував питання: «Чи дорого це робити технології універсальними? Що розробник отримує в обмін на час та ресурси вкладені в те, щоб зробити речі за принципами УД?». Відповідь Джіаноміса: «Це дуже правильно думати про універсальний дизайн як інвестицію. Вкладаючи в УД, ви отримуєте більшу аудиторію покупців, яка раніше не була охоплена. Знову ж таки, це не про те, щоб комунікувати з вузькою категорією населення, це про те, щоб технології працювали для всіх і охоплювати інші категорії покупців – люди старшого віку, ті, хто не говорять місцевою мовою та інші. Я прекрасний приклад. Я говорю англійською, це моя рідна мова. Моя норвезька жажлива, тому коли я користуюсь сайтом університету, мені дійсно потрібна опція перемикачів мови, щоб я розумів що відбувається. Те саме стосується інвалідності» [Джіаноміс, 2020]

Вимоги «адаптації» освітніх програм до проблем людей з обмеженими можливостями простіше, ніж може здаватися на першій погляд. Окрім прикладу з проблемами зору, варто згадати на те, що люди з дислексією мають труднощі, коли читають тексти, особливо, коли вони написані шрифтами, які складно читати. Тому ви можете обрати шрифт, який легко читати і використовувати його в усіх своїх текстових матеріалах.

не можна студентам давати відео-конспект без субтитрів, не можна використовувати рівняння в jpg в конспекті (його не прочитають програми-читачі), не можна давати студентам незручно відскановані ПДФ.

Державне агентство з питань електронного урядування України розробило рекомендації для державних сайтів, щоб ними могли користуватись люди з обмеженими можливостями (<http://ud.org.ua/biblioteka/prezentatsiji/298-dostupnist-derzhavnikh-veb-sajtiv-dlya-lyudej-z-invalidnistyu>). Повний список рекомендацій доступний за посиланням (<https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/>). Питання в тому, що це рекомендації, а не вимоги, тому у випадку з зазначеним кейсом ЗВО, вони залишаються поза увагою.

Розгляд кейсів дозволив виявити коріння проблеми розуміння/нерозуміння Іншого. Коріння в тому, що значна частина сучасного українського суспільства «не бачить» людей з обмеженими можливостями. Це саме та парадигма, яку заклав СРСР: Людей з обмеженими можливостями не існує, вони повинні бути сховані в спеціальних медичних закладах та не мати можливості взаємодіяти з іншими. Незважаючи на впровадження інклюзії, українське суспільство досі не може подолати цю парадигму. Багато в чому це обумовлено «неприйняттям відповідальності», як колись СРСР зробило вигляд, що друга світова війна не спричинила появу величезної кількості людей з інвалідністю - їх просто «сховали з вулиць».

Як зазначив Жан Америк: однією з важливих складових людського морального

буття є впевненість в тому, що в кризовій ситуації «інша людина мене захищатиме» [Amery, 2020]. Друга світова війна зруйнувала цю впевненість, і ми досі не пережили цей травматичний досвід і не прийняли цю відповідальність: «Кордони мого тіла – це кордони мене самого. Проте з першим ударом довіра до світу розбивається в прах...Хто б не намагався допомогти ув'язненому – зусилля будуть марні...відсутня щонайменша надія на можливість опору».

Зараз майже не залишилось учасників подій другої світової, але дуже важливим є створення меморіалів «Прийняття відповідальності», таких як Бабій Яр (тому дуже шкода, що відомі українські дослідники були вилучені з цього проекту на користь російських дослідників, в яких проблема «неприйняття відповідальності» ще більш актуальна, ніж в Україні. В них взагалі немає відчуття трагедії війни, а тільки радість з приводу перемоги - порівняємо наративи «Ніколи знову» і «Можем повторити»).

Майже невідомою залишається трагедія Одеських євреїв - більше 20000 людей було вбито під час румунської окупації - тільки за те, що вони були «Іншими» з точки зору ідеології націонал - соціалістів. І питання тут не в жорстокості румунів, а в тому, що більшість людей ніяк не намагалося чинити опір такому наказу - він же стосується Інших, а не нас, тобто нас не стосується.

Зараз так же сприймаються проблеми «Інших»: расова дискримінація - це не наша проблема, гендерна дискримінація - це не наша проблема, дискримінація людей з особливими освітніми проблемами - це не наша проблема.

На той час як Захід переживає фазу «прийняття відповідальності» через активне обговорення проблеми, у нас це зустрічає нерозуміння самого поняття «Позитивної дискримінації».

Висновки: Концепція «Я відповідаю за Іншого і маю надавати йому переваги, якщо він її потребує» бездоганно розроблена в теоретичній сфері, але потребує значних зусиль в плані практичного впровадження. Найбільш великі зусилля варто приділяти практичному впровадженню у сфері освіти, адже через освіту відбувається інтеграція «Інших» людей у суспільний простір як повноправних членів суспільства. Необхідне законодавче закріплення вимог до освітніх програм, щоб вони були доступні для людей з особливими освітніми потребами. Необхідне публічне обговорення негативних наслідків «Неприйняття Інших», яке відбувалось за часів другої світової війни та СРСР.

Список літератури

1. Джіаноміс Дж. *Універсальний дизайн та технології: подкаст* URL: <https://ud.org.ua/statii/382-universalnij-dizajn-ta-tehnologiji-podkast> (Дата звернення 07.11.2020)
2. Інший (незавершена стаття у вікіпедії) URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F (Дата звернення 07.11.2020)
3. Клімань С. Я та Інший: любов як відповідальність в контексті «діалогічності життя». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Філософія*, 25, 2015
4. *Нормативи Роздела 508 в отношении web-доступности* URL: http://www.tiflocamp.ru/docs/webaccessibility_sec508.php (Дата звернення 07.11.2020)
5. *Універсальний дизайн* URL: <https://ud.org.ua/> (Дата звернення 07.11.2020)

6. *Універсальний дизайн* в освіті URL: <http://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?p=2414> (Дата звернення 07.11.2020)
7. Чайка Г. В. Я-концепція як структурно-динамічний аспект поняття «я» в працях українських і зарубіжних дослідників // *Актуальні проблеми психології. Том XI. Випуск 14, 2015* (Дата звернення 07.11.2020)
8. Amery J. *Torture. Holocaust. Religious and Philosophical Implications*. Ed. by J. Roth and M. Berenbaum.- Paragon House, New York, 1989. p. 170-190.
9. Buber M. *I and You*. Martino Fine Books, 2010. 134 p.
10. *Inclusive Education: Essential Knowledge for Success Queensland University of Technology* URL: <https://www.futurelearn.com/courses/inclusive-education/1/expired>. (Дата звернення 07.11.2020)
11. Levinas E. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Springer, 1969. 307 p.
12. *NAQA. Акредитаційна справа Єдбо 37425*. URL: https://zu.edu.ua/teaching_pol.html
13. Universal Design, Accessibility, Special Populations. URL: <https://www.coursera.org/lecture/prototyping-design/introduction-to-universal-design-f7hqe> (Дата звернення 07.11.2020)

Nataliia Borodina

LEGITIMATION OF THE «OTHER» IN THE CONTEXT OF CULTURE

The paper explores the phenomenon of another in the context of modernization of education on the principles of universal design and cultural acceptance of post-traumatic experience.

The study showed that despite the high theoretical level of understanding of the problem of the Other, the state of modern Ukrainian society demonstrates an unwillingness to accept people who are different from the average and give them benefits (affirmative action). Recommendations for practical implementation are provided, including strengthening of the legislation, development of monuments "Acceptance of responsibility", dialogue with the management of university, etc.

The study identifies problems in understanding the characteristics of the "other" 1. A significant proportion of people still perceive people with disabilities as those who need a "separate educational environment", so resist the changes in the education system. In the future, researchers will need to work to explain that the needs of "others" are not "special" and that universities can provide them to make the educational space comfortable and accessible to everyone.

Key words: *Other, social responsibility, universal design, inclusion, affirmative action, ethics of multiculturalism*

Referenses

1. Gianomis J. 2020, *Universal design and technology: podcast* <https://ud.org.ua/statti/382-universalnij-dizajn-ta-tehnologiji-podkast>
2. Other, 2020 (unfinished article in wikipedia) URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
3. Kliman S. 2015, «*I and the Other: love as a responsibility in the context of "dialogic life"*». *Problems of humanities: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko*. Philosophy Series, 25,
4. Section 508 Web Accessibility Regulations. 2020. URL: http://www.tiflocomp.com/docs/webaccessibility_sec508.php
5. Universal design.2020. URL: <https://ud.org.ua/>
6. Universal design in education. 2020. URL.: <http://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?p=2414>
7. Chaika GV, 2015, «I-concept as a structural and dynamic aspect of the concept of "I" in the works of Ukrainian and foreign researchers» *Actual problems of psychology. Volume XI. Issue 14,*

8. Amery J. 1989. *Torture. Holocaust. Religious and Philosophical Implications*. Ed. by J. Roth and M. Berenbaum. Paragon House, New York. p. 170-190.
9. Buber M. 2010. *I and You*. Martino Fine Books, 134 p.
10. *Inclusive Education: Essential Knowledge for Success Queensland University of Technology*. 2020. <https://www.futurelearn.com/courses/inclusive-education/1/expired>.
11. Levinas E. 1969. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Springer, 307 p.
12. *NAQA. 2020. Акредитаційна справа Єдбо 37425*. https://zu.edu.ua/teaching_pol.html
13. Universal Design, Accessibility, Special Populations. 2020. <https://www.coursera.org/lecture/prototyping-design/introduction-to-universal-design-f7hqe>

Стаття надійшла до редакції 25.11.2020